

40. ЦДАВО України. – Ф.3676. – Оп.4. – Спр.43.
41. Там само. – Спр. 94.
42. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.57. – Оп.4. – Спр. 110.
43. Там само.
44. ЦДАВО України. – Ф.3676. – Оп.4. – Спр. 475.
45. Іванов, Іваньков Вказана праця.
46. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр. 110.
47. ЦДАВО України. – Ф. 3676. – Оп.4. – Спр. 94.
48. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр. 110.
49. Там само.
50. ЦДАГО України. – Ф.57. – Оп.4. – Спр. 110.

Л.М. Романиць

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ УЧИТЕЛЬСТВА УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-Х – 50-Х РР. ХХ СТ.

Ставлення держави до людей, які потребують турботи й опіки, за будь-якої доби характеризує рівень економічного розвитку, і, зрештою, є показником соціальної зрілості суспільства. У розглянутий період переважна більшість населення особливо гостро відчувала потребу в соціальному захисті з боку держави з огляду на катастрофічні наслідки війни.

Дана стаття є спробою на основі архівних матеріалів та існуючих публікацій розкрити проблему соціального захисту вчительства України в повоєнний період. На основі аналізу правових положень та звернень громадян відтворюється реальна картина рівня соціального забезпечення населення країни. При дослідженні цього питання автор спиралась на праці В. М. Гаврилова [1], Л. В. Ковпак [2], М. с. Герасимової [3], О. Д. Ісайкіної [4], І. В. Рибак [5], які подають загальний аналіз соціального становища повоєнного суспільства, відтворюють повсякденне життя пересічних громадян.

Жахливими наслідками війни, окрім значних фізичних та матеріальних втрат, було падіння загального життєвого рівня населення, зростання чисельності інвалідів війни та праці, безхатченків та інших соціально незахищених категорій суспільства. Основна маса населення страждала через брак житла, транспорту, медикаментів, харчів, а інколи – через відсутність співчуття та розуміння.

Для того щоб підтримати злиденного повоєнного вчителя, держава затвердила низку пільг для цієї категорії населення. Відповідно до них Наркомторг повинен був забезпечити вчителя 9 кг борошна на місяць або 500 г хліба в день на основного працівника і 5 кг 400г борошна на місяць або 300 г хліба в день на утриманця; на квартал – 1 кг цукру, 1200 г солі, 100 г чаю, 400 г мила, 3-6 л керосину на основного працівника. У містах, робітничих поселеннях і поселеннях міського типу вагітним жінкам починаючи з 6-го місяця вагітності, матерям, які годують дітей, протягом 4-х місяців після родів, поверх встановленої норми постачання надавались продовольчі товари (в грамах ваги): масло – 800; цукор – 600; крупа – 1200; молоко – 12 літрів. Забезпечувався відпуск комплектів білизни і ковдр для новонароджених дітей. Але забезпечення продуктами харчування та компослугами було ненормованим. До обкомів та ЦК КП(б)У надходила ціла низка скарг про порушення державних гарантованих норм постачання та грубе поводження місцевої влади стосовно до потреб вчителів. Констатувались непоодинокі випадки зменшення норми хлібного пайка для вчителів та їх утриманців, систематичної затримки видачі пайків, особливо в період повоєнного голоду. З пайкового забезпечення були зняті особи, які займалися сільським господарством, та працездатні утриманці, зменшувалися норми жінкам, які доглядали дітей та самим дітям, а також підвищилися пайкові ціни [6, арк.136].

З метою підтримки вчителів, було видано наказ РНК УРСР про організацію соціальних їдалень для вчителів в обласних і районних центрах та містах обласного підпорядкування. Але як свідчать факти, виконання наказу проходило незадовільно, якість їжі була надзвичайно низькою. Причому, навіть учителі, прикріплені до їдалень, харчувались лише раз на день без сім'ї. По неділях їдальні були закриті. Надзвичайно важко було вчителству, яке прибуло з реєвакуації, адже у них взагалі нічого не було, при відсутності уваги з боку влади та через великі злидні траплялись випадки голодної смерті.

Після періоду голоду продовольча ситуація поступово почала налагоджуватися. Проте реальністю повсякденного життя вчительства залишався дефіцит харчів, черги за хлібом та іншими продуктами. Це спричинило поширення специфічних радянських способів «дїставання» товарів: спекуляції, торгівлі «з-під прилавка», «через чорний хїд» тощо. Так відміна карткової системи у 1947 році практично не покращила становища. Її відразу замінили норми видачі товарів в одні руки, за яким одна людина могла придбати 2кг хліба, 1кг вермішелі, 1кг м'яса і м'ясопродуктів, 6 м тканини, 1 котушку ниток, 2 пари шкарпеток, по 1 парі взуття шкіряного, резинового чи текстильного, 1 шматок господарського мила, 2 коробки сірників, 2 л керосину [4, с. 12].

У справі дотримання пільг, гарантованих державою, відбувались порушення. Районні Ради, які зобов'язані були забезпечувати здійснення законодавства про пільги для вчителів і адміністративно-педагогічних працівників, не виконували покладеної на них відповідальності [7, с. 223]. Значній частині вчителів гарантована законом безкоштовна квартира з опаленням, освітленням не надавалися, грошова компенсація не виплачувалася або сплачувалася в розмірі, що не відповідав фактичним витратам із найму квартир та вартості опалення й освітлення. Така ситуація мотивувалась обмеженістю бюджетних асигнувань [8, арк. 662]. Учителям доводилося при своїй мізерній зарплаті віддавати з власної кишені за квартиру 200-250 крб.

Досить часто сільські ради вчасно не дбали про привіз палива, що змушувало вчителів самотужки заготовляти дрова, причому, під час транспортування із заготовленого матеріалу пропадали кубометри [9, арк. 22]. Відповідно до положень, паливо мало б бути завезене на квартиру працівника одночасно з його завезенням в установу, але здебільшого вчителям доводилось за власний кошт доставляти його додому. Діти на перервах могли спостерігати, як вчитель, назбиравши мішок хмизу, волік його на собі додому. Надалі ситуація змінилась на краще, хоча знову ж траплялися випадки, коли, замість дров і брикету, вчителям пропонувалось низької якості вугілля, непридатне для палива в грубках орендованих квартир колгоспників [10, арк. 28].

Унаслідок тяжкого матеріального становища, бездушного ставлення місцевої влади доведени до відчаю педагоги досить часто починали пиячити, впадали в моральний занепад, доходили до самогубства. У педагогічних колективах виникали постійні конфлікти, сварки. В окремих випадках педагогічні колективи за цих обставин доводилось розформувувати.

Система пенсійного забезпечення у своїх головних положеннях склалась ще до другої світової війни, але мала бути істотно скоригована з урахуванням нових реалій – появою нових великих соціально незахищених контингентів, якими повинна опікуватись держава. Це значна кількість інвалідів війни та праці всіх трьох груп, дітей-сиріт та напівсиріт, родин загиблих годувальників. Пенсії за віком до середини 50-х років виплачувались в розмірі від 50 до 270 крб. на місяць чоловікам, які досягли 60-річного віку та мали стаж не менше 25 років, та жінкам – відповідно 55-річного віку зі стажем роботи не менше 20 років. Більшість положень щодо умов та розмірів пенсій були застарілими (пенсії виплачувались за нормами, встановленими ще в 1932 році). Значна кількість осіб пенсійного віку взагалі була обмежена в праві на пенсію. З огляду на те, що здоров'я працювати далі вистачало не у всіх, рівень життя пенсіонерів був надзвичайно низьким.

За цих умов пенсіонерам було встановлено додаткову соціальну допомогу в натуральному вигляді. Так згідно з Постановою Ради Народних Комісарів УРСР від травня 1945 р., було зобов'язано Виконкоми Обласних Рад депутатів трудящих перевірити матеріально-побутовий стан непрацездатних одиноких учителів-пенсіонерів і тим, що потребували, надати матеріальну допомогу, провести ремонт квартир, забезпечити постачання через ближні школи гасом і паливом нарівні з працюючими вчителями, подбати про забезпечення необхідною кількістю білизни та літнього й зимового одягу, прикріпити вчителів-пенсіонерів міст за учительськими їдальнями та зачиненими продовольчими магазинами для учителів, організувати видачу обідів додому й постачання через їдальні хлібом за встановленими нормами, забезпечити посів, обробіток і збір урожаю з індивідуальних городів [11, арк. 3].

Але скарги констатували зовсім інше: «Ми учителі-пенсіонери, 64-річного віку, пропрацювали по 35 років, втратили силу і здоров'я. Тепер ми не при справах, живемо на одну пенсію, господарства ніякого. Поки були речі – продавали і хоч якось харчувались. Живемо ми в будинку, де протікає дах, вибиті вікна. Нема у нас ні хліба, ні палива, ні одягу. Працювати

.....
нема сил. Від недоїдання ледве пересуваємо ноги. Що робити далі?»; «Вчителька с. Володівці Чернівецького р-ну Вінницької області 53 роки віддала справі народної освіти. Зараз їй 72 роки, отримує пенсію 62 крб. в місяць і більше нічого...» [12, арк. 280]. У кращому випадку вчителі-пенсіонери отримували за нормами утриманців 300 гр. хліба [13, арк. 146]. Пенсія часто затримувалась, траплялись недоплати, або переплати, тому що припускалися помилки в пенсійних справах [14, арк. 3,4].

У зв'язку з економією державних коштів проводилися жорсткі лікарсько-експертні комісії, завданням яких було скоротити кількість осіб, які мали інвалідну групу. Щороку інвалідам доводилося проходити перекомісію, що викликало багато нарікань. Особливо було важко інвалідам з віддалених сіл: доводилось долати значну відстань, витратити нерви, залишки здоров'я, останні копійки. Траплялись прикрі випадки зловживань, хабарництва, незаконного присвоєння або зняття групи.

Для непрацездатних одиноких учителів-пенсіонерів, що потребували догляду, організовувались будинки пристарілих. Незважаючи на те, що на утримання підопічних виділялись державні кошти та використовувались продукти харчування, отримані з підсобних господарств, утримання було на вкрай низькому рівні. Антисанітарія, лазні та пральні, які не працювали, примітивні та брудні вбиральні, їжа низької якості – це ознаки повоєнних будинків пристарілих [15, арк. 25]. Наприклад, при перевірці будинку пристарілих для вчителів у Саратовському районі Ізмаїльської області було встановлено абсолютну незабезпеченість овочами, картоплею, низький рівень обслуговування, відсутність лазні та світла. На утриманні перебувало 33 особи, віком 55-85 років, яким надали дах над головою, одягли в «американські обноски» та забезпечили на обід двома, а на вечерю однією банками гуманітарної квасолі, що була літнім людям «не по зубах» [16, арк. 113, 118].

У період хрущовських реформ було посилено увагу до питання соціального захисту населення, якісно зріс життєвий рівень народу, зокрема і вчительства. Згідно з законом від 8 серпня 1953 р. «Про сільськогосподарський податок» і відповідно інструкції Міністерства фінансів СРСР від 25 липня 1957 р. усі вчителі звільнялися від сплати сільськогосподарського податку. Відповідно до Положення про порядок призначення і виплати допомоги з державного соціального страхування, затвердженого постановою Президії ВЦРПС від 5 лютого 1955 р., членам професійної спілки надавалась допомога з тимчасової непрацездатності (крім допомоги по вагітності та пологах). Допомога обчислювалась з фактичного заробітку за всі години педагогічної роботи; враховувалась також додаткова оплата за перевірку письмових робіт учнів, виконання обов'язків класного керівника, завідування кабінетом і лабораторією, керівництвом предметними і цикловими комісіями і керівництвом практикою [7, с. 212, 215].

Також з 1956 року було введено в дію новий закон про пенсії. Адже у чинному пенсійному законодавстві існували серйозні недоліки. Згідно з ним у середньому майже на 80% підвищувався розмір пенсій, скорочувався розрив між пенсійним забезпеченням різних категорій громадян, ліквідовувались обмеження в призначенні пенсій. Були збільшені розміри пенсій усім категоріям населення, розширювалося коло осіб, які мали право на пенсії; була підвищена допомога малозабезпеченим сім'ям, багатодітним матерям, інвалідам праці та війни. Закон чітко визначав розміри пенсій за віком залежно від заробітку: мінімальна пенсія була встановлена в 300, максимальна – 1200 крб. щомісяця. У межах максимального розміру пенсії визначалися надбавка за безперервний стаж і для непрацюючих пенсіонерів надбавка на непрацездатних членів сім'ї. Закон передбачав (уперше) одержання пенсії в певних частках при відсутності повного стажу роботи за віком. Отже, для всіх категорій населення підвищувались розміри пенсій, значно збільшувались державні кошти на пенсійне забезпечення. Наприклад, на липень 1958 р. середньомісячний розмір пенсій становив 353 крб., а до реформи – 199 крб. [2, с. 42 – 44].

Отже, загалом соціальний захист педагога, незважаючи на окремі намагання влади, протягом 40-50-х рр. перебував у принизливому стані. Система соціального забезпечення не зазнала кардинальних змін між довоєнним і післявоєнним часом, хоча післявоєнні реалії об'єктивно вимагали радикальних змін. У повсякденному житті відслідковувалась протекціонізм, зловживання службовим становищем. Крім того, істотного перегляду вимагали стабільні розміри соціальних виплат, що не відповідали мінімальним потребам людей. Позитивні зрушення в даній сфері розпочались лише з хрущовськими реформами.

1. Гаврилов В.М. Соціальне становище сільського населення у 1943 – 1953 рр. // Автореф. дис. канд. іст. наук... – К., 2004. – 20 с.
2. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945 – 2000 рр.). – К., 2003. – 250 с.
3. Герасимова М.С. Повсякденне життя населення Донбасу в 1945 – 1953 рр.. // Автореф., канд. іст. наук... – Донецьк, 2007. – 20 с.
4. Ісайкіна О.Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період 1945 – 1955 рр. // Автореф., канд. іст. наук... – К., 2006. – 19 с.
5. Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села 1921 – 1991 рр. – Кам.-Под.: Абетка, 2000. – 304 с.
6. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 5099. – Оп. 1. – Спр. 388.
7. Половодов. А. Г. Заробітна плата працівників установ народної освіти: Збірник законодавчих та інструктивних матеріалів. – Львів, 1956. – 295 с.
8. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 73. – Спр. 662.
9. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 5099. – Оп. 1. – Спр. 25.
10. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 5098. – Оп. 1. – Спр. 20.
11. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 73. – Спр. 152.
12. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 73. – Спр. 157.
13. ЦДАВО України. – Ф.Р. – 5099. – Оп. 1. – Спр. 29.
14. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – ч. 2. – Спр. 5485.
15. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 23. – ч. 2. – Спр. 5485.
16. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 73. – Спр. 268.

О.М. Махиня

МІСЦЕ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ, МОРАЛЬНОГО ТА МАТЕРІАЛЬНОГО ЗАХОЧЕННЯ В РОБОТІ ДОБРОВІЛЬНИХ НАРОДНИХ ДРУЖИН ПО ОХОРОНІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ 50-Х – 70-Х РР. ХХ СТ.

Пошук ефективних форм протидії антигромадській поведінці в суспільстві, незважаючи на суттєві кроки державно-урядових структур по подоланню об'єктивних чинників, що її породжує залишається досить нагальною справою для багатьох країн світу. Не становить виключення й Україна.

Між тим вітчизняна історія знає досить цікавий період, кінця 50-х – 70-х років ХХ ст., коли в силу цілого ряду обставин широкі верстви громадськості брали доволі активну участь у запобіганні та протидії протиправним вчинкам.

Ця проблематика в загальних своїх рисах знайшла відображення у доволі чисельних публікаціях радянського періоду, зокрема, П. Михайленка [1], А. Закалюка, З. Сущука [2], В. Трегубова [3], І. Середи, Н. Магаріна [4], Г. Барабашова, А. Васільєва [5], В. Владімірова [6].

На далі, однак, як це не дивно, адже за логікою еволюції суспільства в напрямку від тоталітарної моделі облаштування до утвердження демократичних засад увага до цієї проблеми мала б зростати, а цікавість до неї, навпаки, - суттєво знизилася. Але і в радянський період багато які аспекти цього цікавого і, на наш погляд, в основі своїй доволі плідного починання так і не знайшли свого належного відображення, або ж були деформовані. Це, зокрема, стосується такої проблеми як набуття певної фаховості в роботі членами добровільних народних дружин та їх належного заохочення за виконання ними, доволі нелегких, як у фізичному так і в моральному плані громадських обов'язків, які до того ж не так уже і рідко були пов'язані з реальним ризиком для здоров'я, а в ряді випадків і для життя.

Із виникненням добровільних народних дружин постало також питання про організацію відповідного навчання дружинників та командирів і начальників штабів народних дружин. У м. Єнакієвому, наприклад, у перші ж місяці 1959 р. почалися заняття із дружинниками. Їм були прочитані лекції про необхідність дотримання законності, про права та обов'язки дружинника, про право дружинника на оборону від нападу на нього злочинних елементів тощо. Їх знайомили із рішеннями центральних та місцевих органів влади в питаннях про зміцнення правопорядку в громадських місцях, з організацією патрулювання дружинників на закріплених за ними ділянках; вчили способам затримання небезпечного злочинця, якщо він чинить дружиннику опір, поводженню на місці події і т.д. Подібні заняття з дружинниками проводилися також в містах Дніпродзержинську, Сталіно, Севастополі, Сімферополі, Запоріжжі та інших містах [1, с. 17].